

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Андрій БОЙЧУК

*доктор юридичних наук, професор,
суддя*

*Приморський районний суд м. Одеса
м. Одеса, Україна*

Права людини посідають центральне місце в сучасній правовій системі. Рівень їх реального забезпечення є ключовим критерієм того, наскільки держава відповідає стандартам демократії та усталеної правової культури, узгодженої з міжнародними вимогами. Значна кількість міжнародно-правових актів підкреслює особливе значення права кожного на справедливий суд. Зокрема, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у статті 6 закріплює, що «кожна особа має право на справедливий і відкритий розгляд її справи протягом розумного строку незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону, який вирішить спір щодо її цивільних прав і обов'язків або визначить обґрунтованість будь-якого кримінального обвинувачення»¹.

Доступ до правосуддя – це один із основних принципів верховенства права, який передбачає, що громадяни повинні мати рівний доступ до системи правосуддя та/або інших послуг у сфері правосуддя, щоб мати змогу ефективно вирішувати свої правові проблеми. Без доступу до правосуддя люди не можуть повною мірою реалізовувати свої права, протидіяти дискримінації або притягати осіб, які приймають рішення, до відповідальності за їхні дії².

Право на доступ до правосуддя покликане надати громадянам можливість реалізовувати свою автономію у виборі, зміні та втіленні своїх життєвих проєктів³. Усвідомлення того, що доступ до правосуддя – це не просто доступ до судів, з'явилося поступово. Було очевидно, що створення судів саме по собі не забезпечить ефективного правосуддя. Окрім судів, необхідно було забезпечити, щоб сторони судового процесу

¹ Ортинська, Н. (2021). Право на справедливий суд: концептуальні аспекти. *Європейські перспективи*, (3), 12–17. <https://doi.org/10.32782/EP.2021.3.2>

² Access to justice. (2026, March 28). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Access_to_justice&oldid=1281489654

³ Crawford, C., & Bonilla Maldonado, D. (2010). Introduction: Access to justice: Theory and practice from a comparative perspective. In C. Crawford & D. Bonilla Maldonado (Eds.), *Access to justice: Theory and practice from a comparative perspective* (pp. 1–16). Cynegi Press. <https://digitalcommons.law.ggu.edu/pubs/184/>

мали можливість звертатися до судів за правосуддям. Тому простого створення більшої кількості судів було б недостатньо. Необхідно було б забезпечити, щоб доступу до правосуддя не перешкоджали такі фактори, як географічна віддаленість; щоб витрати, складні процедури, затримки тощо не створювали труднощів для таких сторін судового процесу.

Усвідомлюючи важливість доступу до правосуддя не лише як права самого по собі, а й як засобу для реалізації інших прав, наданих законом, маємо констатувати, що він знайшов своє відображення в деяких конституціях як фундаментальне право і, таким чином, має конституційний статус. Водночас, різні міжнародні документи з прав людини закріплюють право на безкоштовну правову допомогу, право на швидкий судовий розгляд, право на справедливий розгляд справи та право на правовий захист, що робить доступ до правосуддя більш значущим. Таким чином, документи з прав людини підкреслили обов'язок держав забезпечити, щоб люди могли звертатися до судів без перешкод, пов'язаних із фінансовими або процесуальними правилами, а також без небажання звертатися до них через повільність їхньої роботи⁴. Відповідно, доступ до правосуддя тепер розуміється як таке, що включає право на безкоштовну правову допомогу, визнання колективних позовів та альтернативних процесів вирішення спорів.

Право на безкоштовну правову допомогу: Право на безкоштовну правову допомогу є важливою складовою, згідно з якою особа, що належить до слабших верств суспільства та не може дозволити собі витрати на судовий процес, має право на безкоштовні юридичні послуги з боку держави. Обов'язком держави є виділення коштів для надання правової допомоги особам, які є бідними та мають обмежені фінансові можливості, щоб гарантувати, що вони не будуть позбавлені можливості домогтися справедливості лише через свою бідність. Надаючи безкоштовну правову допомогу маргіналізованим особам, закон прагне поставити слабшу сторону нарівні з іншими учасниками судового процесу, які здатні нести витрати на судовий процес. Таким чином, безкоштовна правова допомога бідним та маргіналізованим членам суспільства розглядається як інструмент, що надає змогу незахищеним верствам використовувати силу закону для захисту своїх прав та інтересів як громадян у процесі здійснення правосуддя⁵.

Визнання колективних позовів: Традиційно право звертатися до суду за судовим захистом мають лише особи, які зазнали правової шкоди внаслідок порушення їхніх законних прав. Однак завдяки судовому активізму традиційне правило *locus standi* або право на позов було

⁴ O'Neill, M. (n.d.). *Access to justice: Concept, history and evolution*. INFLIBNET Centre. <https://ebooks.inflibnet.ac.in/lawp04/chapter/access-to-justice-concept-history-and-evolution/>

⁵ O'Neill, M. (n.d.). *Access to justice: Concept, history and evolution*. INFLIBNET Centre. <https://ebooks.inflibnet.ac.in/lawp04/chapter/access-to-justice-concept-history-and-evolution/>

пом'якшене судом за певних обставин, що відкрило шлях для судових процесів у суспільних інтересах. У разі судових процесів у суспільних інтересах суд не наполягає на звичайній письмовій петиції. Таким чином, процедурні технічні деталі не стали на заваді справедливості⁶.

Якщо особа, яка зазнала порушення своїх прав, не може звернутися до суду через бідність, неграмотність або належність до незахищених верств суспільства, громадсько-активний громадянин може подати позов від імені такої особи або групи осіб, що розуміється як судовий процес у інтересах суспільства. Таким чином, справедливість стає доступною для бідних верств населення завдяки колективним позовам щодо питань, що становлять суспільний інтерес.

Положення щодо систем альтернативного вирішення спорів: Затримки у відправленні правосуддя в судах спонукали до пошуку нових та альтернативних форм вирішення спорів. На відміну від судів, такі форми, як вважається, є менш трудомісткими, менш витратними та менш обтяжливими з процедурної точки зору. Термін «системи альтернативного вирішення спорів» позначає різні методи вирішення спорів поза межами традиційних судових та адміністративних інстанцій. Альтернативні форми вирішення спорів обіцяють досягнення результатів у неформальній та неконфліктній атмосфері. У сучасний час законодавство визнає різні форми альтернативного вирішення спорів, такі як арбітраж, переговори, медіація, примирення та «Лок Адалати» (буквально «Народні суди»), що дозволяє досягати мирового врегулювання спорів між сторонами⁷.

Таким чином, значення терміна «доступ до правосуддя» розширилося і включає не лише доступ до судів, а й надання ефективних варіантів вирішення спорів, що дозволяє реалізувати справедливість. Наразі доступ до правосуддя визначається як здатність людей шукати та отримувати захист своїх прав через офіційні або неофіційні інституції правосуддя. Отже, це означає, що доступ до правосуддя більше не розглядає суди як єдиний механізм відправлення правосуддя, а також передбачає альтернативні форми вирішення спорів як додаткові засоби забезпечення справедливості. Таким чином, доступ до правосуддя набув широкого значення, включивши доступ до «відповідних» форумів вирішення спорів

⁶ O'Neill, M. (n.d.). *Access to justice: Concept, history and evolution*. INFLIBNET Centre. <https://ebooks.inflibnet.ac.in/lawp04/chapter/access-to-justice-concept-history-and-evolution/>

⁷ O'Neill, M. (n.d.). *Access to justice: Concept, history and evolution*. INFLIBNET Centre. <https://ebooks.inflibnet.ac.in/lawp04/chapter/access-to-justice-concept-history-and-evolution/>